

UDK 821.163.42(091)
Pregledni rad
Primljen 17. kolovoza 2015.
Prihvaćen 20. studenoga 2015.

TANJA BARAN

Hrvatska radiotelevizija
Prisavlje 3, Zagreb
baran.tanja@gmail.com

KRŠĆANSTVO I USMENA KNJIŽEVNOST KRIŽEVAČKOGA KRAJA

U radu se prikazuje kako je na jednom hrvatskom lokalitetu, u Križevcima i križevačkom kraju, kršćanstvo utkano u vjermički identitet Hrvata, što se najbolje pokazuje u usmenoj književnosti koja je oblikovana u narodu. Kroz prouku petnaestak rukopisnih zbirki koje su nastale u 19. stoljeću, kada se u organiziranim akcijama prikupilo najviše usmenih književnih zapisa u cijeloj Hrvatskoj, u križevačkoj su građi otkriveni brojni kršćanski sadržaji, ne samo likovi, simboli i motivi, već je potvrđeno i življenje kršćanskih vrijednosti i kršćanskoga morala kao ključnih odrednica identiteta hrvatskoga čovjeka. Ta pripadnost kršćanskom svjetonazoru iščitana je u svim analiziranim rukopisnim zbirkama, bez obzira na vrijeme nastanka zapisa, na različite književne žanrove te na više zapisivača koji su bili različitog društvenog i obrazovnog statusa.

Ključne riječi: kršćanstvo, identitet, usmena književnost, zapisi i zapisivači usmene književnosti, Križevci i križevački kraj, 19. stoljeće

Uvod

Kršćanstvo je u temeljima duhovnosti, kulture, tradicija i običaja hrvatskoga naroda.¹ Kršćanstvo je i u temeljima hrvatske književnosti, pisane i

¹ Ovaj rad je oblikovan na temelju građe iz moje doktorske disertacije „Usmenoknjiževno nasljeđe križevačkoga kraja u kontekstu hrvatske književnosti 19. stoljeća“, obranjene 2012. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (mentor Stipe Botica). U disertaciji su prvi puta cjelovito prikazani usmenoknjiževni rukopisi nastali u križevačkom kraju

usmene. Oblikovanje hrvatske književne riječi započinje s pokršćavanjem Hrvata na današnjim prostorima od 7. stoljeća nadalje. „Sačuvani latinski natpisi na starohrvatskim crkvama i oltarnim pregradama, na krstionici kneza Višeslava i grobnici kraljice Jelene, svjedoče o književnoj stilizaciji i biblijskoj inspiraciji naših najstarijih literarnih tekstova. Iako je zub vremena mnoge uništio, jedan se, veoma znakovit, sačuvao i na hrvatskom jeziku, na Bašćanskoj ploči, s kraja 11. stoljeća, koju godinu nakon smrti kralja Zvonimira. S njim i njegovim zazivom ‘V ime Otca i Sina i Svetago Duha’ započinje povijest hrvatskoga književnog jezika i cjelokupne hrvatske književnosti.“² Sve do kraja 19. stoljeća hrvatska se književnost razvijala u stalnom isprepletanju s kršćanskim sadržajima, motivima, simbolima, porukama, dok su u 20. stoljeću u književnost unesena i drugačija motrišta. „Doduše, duhovni se i kulturološki okviri nisu bitno mijenjali. Vjerska je supstanca, mahom kršćanska, ostala trajnim biljegom i raskrižjem. Od nje se polazilo i u njezinim obzorjima s različitih pozicija razmišljalo. S jedne su se strane poštivala tradicionalna gledišta, uvažavala se biblijska baština i Bog prihvaćao, dok su se s druge strane postavljale različite pozitivističke i liberalne opcije te uporno budili ateistički prijepori i sumnje.“³ Zato možemo govoriti o višestoljetnom kontinuitetu kršćanskoga utjecaja na hrvatsku književnost. „Najbolji hrvatski književnici svojim su djelima pokazali da su nadahnuće pronalazili upravo u biblijskim tekstovima Staroga i Novoga zavjeta, od Marka Marulića, Ivana Gundulića, Ivana Mažuranića do Silvija Strahimira Kranjčevića, Miroslava Krležu, Nikole Šopa, Ivana Aralice i Ivana Tolja.“⁴

Od vremena pokršćavanja Hrvata i cjelokupna je hrvatska tradicijska kultura, kao i usmena književnost, u sebe ugrađivala biblijski sadržaj kao dominantan. „To je razlog da su se biblijske stilizacije lako uskladile s potrebama hrvatskoga sudionika u govornom priopćaju. Tom je korisniku odgovarao i visoki stil biblijskoga govora i znatan patos takvog govora.“⁵ Usmena književnost, koja se ostvaruje unutar narodnog života i običaja, među Hrvatima je protkana Biblijom, kršćanskim motivima u svim književnim žanrovima. Ona je svjedok povijesti hrvatskoga naroda koji je sačuvao vjeru i tradicije unatoč brojnim i različitim teškoćama tijekom mnogih

tijekom 19. stoljeća te su povijesno kontekstualizirani i znanstveno vrednovani. U ovom radu analizirani su kršćanski aspekti tih rukopisa.

² Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca. Vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, sv. 1, Zagreb, 2004: Matica hrvatska, 15.

³ Isto, 15 i 16.

⁴ O tome više: Božidar Petrač(1994). „Biblija i hrvatska književnost“, *Književna smotra*, XXVI, 92-94, 185-196.

⁵ Stipe Botica, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb, 1995: Vlastita naklada, 22.

stoljeća. A kontinuitet usmene književnosti, koja je bogata i u izvedbi i u zapisima, obilježje je hrvatske tradicijske kulture i kulture općenito. „Zahvaljujući upravo navikama koje su Hrvati stekli i uz pomoć Biblije, ona je silno utjecala na sve oblike antropoloških stečevina i sve oblike komunikacije, posebice u prošlosti kada su i nastajali narodni običaji i navike i postupno se usustavljivali. U tome je Biblija bila i uzor i oslonac.“⁶ Kao da je hrvatski narod od vremena pokršćavanja bio duboko svjestan riječi sv. Pavla Solunjanima: „Prema tome, braćo, budite postojani i držite predaje koje ste od nas primili, bilo usmeno, bilo pismeno!“⁷

1. Devetnaesto stoljeće – zlatno doba prikupljanja usmenoknjiževnih zapisa u križevačkom kraju i cijeloj Hrvatskoj

Pojačani interes za usmenu književnost u Hrvatskoj dogodio se s pojavom buđenja nacionalne svijesti tijekom 19. stoljeća. I prije toga vremena usmena se književnost zapisivala, a kada još nije bilo pisma, živjela je u izvedbi. Ona je, s obzirom na svoju povijest i sve svoje osobine, oduvijek bila jedan od ključnih čuvara hrvatskoga nacionalnog i vjerskog identiteta. Početkom 19. stoljeća dogodila se prva organizirana akcija prikupljanja hrvatske usmenoknjiževne građe. Taj prvi veći poticaj zapisivanju uoči Hrvatskoga narodnog preporoda dao je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, a nakon njega bili su to poticaji ponajprije Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Matice hrvatske i na kraju Odbora za narodni život i običaje JAZU. Na sve su te poticaje odgovorili i zapisivači usmene književnosti u križevačkom kraju. Većina tada zapisanoga križevačkoga usmenoknjiževnog korpusa još je uvijek u rukopisu i čuva se u Arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU u Zagrebu. Dio je tih rukopisa sredinom 20. stoljeća prepisan i čuva se u Institutu za etnologiju i folkloristiku, također u Zagrebu. Usmena književnost u križevačkom je kraju bilježena i u 20. stoljeću, no ne više s toliko zanosa i prema organiziranim poticajima kao što je to bilo u 19. stoljeću.⁸ Zato nas i prouka usmene književnosti križevačkoga

⁶ Stipe Botica, *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Zagreb, 2011: Školska knjiga, 9.

⁷ *Biblija*. Stari i Novi zavjet, 2001. 2 Sol 2, 15, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1116.

⁸ : „Tijekom cijelog 19. stoljeća može se pratiti vrlo dinamičan život usmene književnosti, i u živoj komunikaciji (izvedbama) i u zapisima usmenog fenomena. Za rekonstrukciju povijesnog pregleda hrvatske usmene književnosti to će vrijeme biti u žarištu pozornosti jer ono zrcali sliku/izgled usmene književnosti. To će se djelomice nastaviti i u 20. stoljeću, kada je usmene književnosti također bilo dosta i u izvedbama, a posebice u zapisima.

kraja vodi ponajprije u 19. stoljeće, u vrijeme najplodonosnijega zapisivanja usmenoknjiževne građe u Hrvatskoj. Prve poznate križevačke zapise usmene književnosti dali su hrvatskoj književnoj javnosti poznati, ali i manje znani zapisivači usmene književnosti. Bili su to istaknuti hrvatski kulturni djelatnici poput Tomaša Mikloušića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Đure Deželića, Stanka Miholića, Franje Ksavera Kuhača, Frana Gundruma Oriovčanina, ali i obrazovani manje poznati ili sasvim nepoznati ljudi poput Milana Bubanovića, I. M. Weissa, Josipa Hadrovića, Andre Štanfela, Vjekoslava Mayera, Marice Križe. Još su trojica zapisivača August Šenoa, Ljudevit Modec i Kvirin Vidačić ostvarili malene, ali značajne prinose za križevački usmenoknjiževni korpus. Križevački su zapisivači u oko sedamdeset godina ostvarili petnaestak opsežnijih ili kraćih usmenoknjiževnih rukopisa, što za jednu malu građansku sredinu okruženu brojnijim ruralnim stanovništvom nije malo.

Prvi zapis usmene književnosti u križevačkom kraju najpoznatije su hrvatske vinsko-pajdaške regule *Križevački statuti*, odmah nakon objave „Poziva“ biskupa Maksimilijana Vrhovca 1813., kombinacija lirike, govornišva i folklornog kazališta koji su objavljeni i izdani više puta. Uslijedili su mnogobrojni zapisi lirskih pjesama, zatim priča, a u manjem broju ima i zabilježenih epskih pjesama, predaja, vjerovanja te zagonetki, što žanrovski odgovara interesu zapisivača usmenoknjiževne građe u ostalim hrvatskim sredinama tijekom 19. stoljeća. Sadržajno i motivski predstavljena i analizirana građa, u kojoj nemali dio pripada pučkoj književnosti, u poeziji je posvećena ponajprije ljubavnim temama i žalu zbog borbi hrvatskih mladića pod austrougarskom krunom, što je uvjetovano brojnim vojskama koje su prolazile kroz križevački kraj jer su Križevci iznimno dugo bili poznato i veliko hrvatsko vojno središte. Taj je lirski korpus usmenoknjiževne građe

Notadaonijeimalaonuprimarnukomunikacijskunagukaofenomena,„posebnepotrebe“ (estetske, gnoseološke, edukativne, društvene) jer su drugi načini komunikacije (pisani, prije svega) izbili u prvi plan, pa i zapisi otada, posebice od 50-ih godina 20. stoljeća, kad su ih ostvarivali stručno osposobljeni ljudi, nisu na razini prijašnjih. Kvantitativno i formalno – da, ali ono primarno, specifično za taj fenomen, obično je potisnuto u drugi plan te se živa komunikacija uglavnom svodi na prisjećanje, na doziv onoga stanja o kojemu zapisi govore. Najveći broj kazivača narodnog blaga tada su uglavnom samo prenositelji/kazivači, a ne i književni stvaraoči koji u tekstove unose sebe, svoje stvaralačke porive. Noviji kazivači pretežito reproduciraju ono što je do njih došlo kao tradicija. To traje i u novije vrijeme, kad ima dosta terenskog zapisivanja (i institucijskoga, primjerice INU-a i IEF-a, ili studijskoga, što ga marno provode studenti kroatistike). No ne smije se obezvrijediti ni ta aktivnost jer, ako ništa drugo, time se pokazuje da usmena književnost nije samo arhivska kategorija, davno ostvarena u komunikaciji, pa zatim zapisana i konzervirana. Naprotiv, ona i dalje živi u svojoj prirodnoj sredini, živi i funkcionira kao dragocjena baština onih koji je još imaju, izvode i cijene.“ S. Botica: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2013., 51- 52.

iz križevačkoga kraja daleko najopsežniji. Prikupljena proza, priče i predaje, većinom je moralno-poučnog ili šaljivog karaktera.

2. Kršćansko u usmenoj književnosti križevačkoga kraja

Križevci, jedan od najstarijih gradova sjeverozapadne Hrvatske, gradić bogate i burne hrvatske svjetovne i crkvene prošlosti, već u svojem imenu nose riječ križ. Njegovo se ime povezuje i s iznimno vrijednom crkvom sv. Križa u Križevcima, danas konkatedralom, a i s predajom o bunaru u kojem je zasjao križ na mjestu na kojem je danas crkva, a koja se prenosi do suvremenosti u više inačica. Taj se grad diči s više starih i vrijednih crkava samo u svojem užem središtu, a svaka ta crkva nosi pečat križevačkoga kršćanskog identiteta koji se prenosi na današnje generacije. „Križevci su grad pavlina i franjevac, katolika i grkokatolika, pravoslavaca i židova. Pavlini su se, kao nacionalni red, brinuli o hodočasnici, siromasima, romarima ali i o đacima svoje gimnazije. Franjevcima su na brizi bile duše građana, zanatlija, obrtnika, trgovaca i vojnika. Od početka XIX. stoljeća u Križevcima je sjedište grkokatoličkih biskupa koji su zauzeti djelatnici ne samo na duhovnom i gospodarskom nego i na političkom polju, ugrađujući svoje djelovanje u nacionalno i preporodno osvješćivanje svojih svećenika i vjernika. I na taj su način Križevci svjedočili svoju otvorenost – jer je znak križa znak slobode, snošljivosti i ljudskog napretka.“⁹ S križevačkim imenom danas se povezuju dvije biskupije, Križevačka grkokatolička biskupija i Bjelovarsko-križevačka biskupija sa sjedištem u Bjelovaru. Usto su Križevci rodni grad trećega hrvatskog sveca Marka Križevčanina i župnika na glasu svetosti Stjepana Kranjčića i s cjelokupnom su svojom materijalnom i duhovnom kulturom protkani kršćanskim sadržajima.

Zato ne treba čuditi što je nemali dio usmenoknjiževne građe križevačkoga kraja kršćanskoga nadahnuća, zapravo je taj korpus prepun kršćanskih motiva, slika, tema. Neizostavni su zapisi u kojima se spominju križevački toponimi, primjerice iz rukopisa Milana Bubanovića, poput predaje posvećene nastanku crkve sv. Križa u Križevcima ili čudu Majke Božje u crkvi u Koruškoj. U gotovo svim rukopisima usmene književnosti križevačkoga kraja narodni se pjesnik, kazivač obraćao Bogu, Blaženoj Djevici Mariji, Isusu, anđelima, svecima, pjevao je i pričao o svećenicima, biskupima, crkvama, sakralnim spomenicima, pjesnik se pozivao na kršćanske vrijednosti, na kršćanski moral.

⁹ Josip Bratulić, „Knjižno blago grkokatoličke biskupije u Križevcima“, Križevci, 1998: *Kalendar Matice hrvatske*.

I to od Križevačkih štatuta, preko prvoga rukopisa usmenih pjesama Ivana Kukuljevića Sakcinskog, do najmlađega zapisa Marice Križe.

2.1. Tomaš Mikloušić

Prvo su poznato i dosad jedino cjelovito objavljeno križevačko usmeno-književno djelo *Križevački štatuti*, najpoznatije hrvatske vinsko-pajdaške regule koje je najvjerojatnije već u prvim desetljećima 19. stoljeća zapisao svećenik Tomaš Mikloušić, što navodi više autora, a za što autorica ovoga rada nije pronašla izvor, odnosno sigurne dokaze. Za pretpostaviti je da je to učinio ponukan pozivom biskupa Maksimilijana Vrhovca svećenstvu iz 1813. na prikupljanje narodnih umotvorina, poslovice, fraza, riječi i starih knjiga. Te su regule dugo živjele isključivo u izvedbenosti, a u 19. su stoljeću zapisane. Otada se nižu razna pisana izdanja *Križevačkih štatuta* pa su dijelovi tih regula, a posebice *Veliki ritual o krštenju mošta* koji se veže uz *Štatute* iako funkcionira i samostalno, našli u nekim hrvatskim usmenoknjiževnim pregledima kao primjer ponajprije hrvatske usmene drame, odnosno folklornoga kazališta.¹⁰ Žanrovski *Križevačke štatute* nije moguće jednoznačno odrediti. Oni su kombinacija više usmenoknjiževnih oblika, ponajprije usmene drame, retorike i lirike jer se po njima okupljeno društvo, najčešće uz pun stol i vinsku kapljicu, ponaša po točno određenim pravilima. Pojedini članovi dobivaju određene uloge, izgovaraju se zdravice, pjevaju se pjesme. Svečanim, kićenim stilom, sve na tečnom kajkavskom jeziku. Raspoloženje je grupe u izvedbi *Štatuta*, a posebno pri krštenju mošta, obredno. Glumac-biskup sa svojom pratnjom obavlja ritual, a okupljeni u publici kao sudionici obreda slušaju i odgovaraju na „biskupove“ odredbe, što uključuje sjedenje ili stajanje, pjevanje ili plesanje, za što nije potrebno nikakvo predznanje. Osim što se u ritualu o krštenju mošta oponašaju crkveni velikodostojnici, u samim se *Štatutima* u pjesmama i zdravicama neizostavno zaziva Bog. Za pjesmu je u *Štatutima* zadužen isključivo *popevač* ili *kantušminister*. Jedini on smije povesti i predvoditi pjevanje započinjući onu pjesmu koja sadržajno odgovara ranije izgovorenoj zdravici.¹¹ Kad se zdravicom zaželi dug život i dobro zdravlje nekom *pajdašu*, *kantušminister* zapjeva: *Okrepi ga, jaki Bože*

¹⁰ Cjelovito o *Križevačkim štatutima* u mojem magistarskom radu: Tanja Baran, 2003. *Usmena književnost križevačkoga kraja: Križevački štatuti u hrvatskoj vinskoj kulturi i usmenoj književnosti*, rukopis, mentor Stipe Botica, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku.

¹¹ „U usmenoj književnosti, kad se želi što važno reći, govornik nastupi uzvišenim govorom, patetično i teatralno, osobito u narodnim zdravicama, hvalama.“ U: Stipe Botica, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb, 1995: Vlastita naklada, 22.

ili *Mnogo ljeta*. Sloga i domoljublje pozdravljaju se s: *Puna srca, pune čaše koja ima i kiticu u čast ljepšega spola: Bog poživi naše krasne, našeg žića zvijezde jasne*.¹²

Zanimljivo je pratiti sudbinu izdanja *Križevačkih statuta*. Oni su tijekom 20. stoljeća doživjeli agresiju tako što su se na predlošku najpoznatijeg izdanja *Križevačkih statuta* – izdanja Gustava Neuberga s početka 20. stoljeća, gdje god je to bilo moguće, izbacivale riječi Bog i Hrvati. Napravljeno je to u izdanju RO „Križevčanka“ godine 1983. U originalnoj se zdravici kaže: *Zato velim još jenkrat: daj nam Bog takvo lepo pajdaško življenjiče ne jeno ili deset*, dok u toj istoj zdravici *Štatura RO „Križevčanka“* donose sljedeće: *Zato velim još jenkrat: kaj već takvog lepog pajdaškog življenjiča je jedno ili deset*. U toj zdravici Neuberg još kaže: ... *kak se to šika za prave brace i sestrice horvacke*, dok „Križevčankino“ izdanje govori: ... *kak se to šika za prave brace i sestrice domaće*. Zaključak je da je izdavaču zasmetalo oslanjanje *Križevačkih statuta* na hrvatski i kršćanski identitet.¹³

2.2. Ivan Kukuljević Sakcinski

Književnik, polihistor, kulturni, znanstveni radnik i političar Ivan Kukuljević Sakcinski prvi je zapisivač usmenih pjesama u križevačkom kraju.¹⁴ Objavio ih je u zbirci *Pěsme s dodatkom narodnih pěsamah puka hãrvatskoga (12 štokavskih i kajkavskih pjesama iz križevačke regimente, granice, varmeđe), knjiga četvarta, Tiskom kr. pov. ilir. n. tiskarne Dra Ljudevita Gaja, u Zagrebu 1847*. Na 256 stranica zbirke Kukuljević je objavio 12 pjesama uz koje je napisao križevačko ime te ih grupirao u štokavske i kajkavske pjesme. Među štokavskim ima sedam, a među kajkavskim pet pjesama. Uz štokavske pjesme piše da potječu iz križevačke regimente (pet pjesama) ili križevačke granice (dvije pjesme), a uz kajkavske piše da je riječ o pjesmi iz Koprivnice u križevačkoj varmeđi (jedna pjesma), da je riječ o „Bukovačkoj“ iz križevačke varmeđe, uz dvije piše da su „Križevačke“, a uz zadnju piše „Oko Križevac“. Već je prema određenju porijekla jasno da

¹² Cjelovitije o zapisima *Križevačkih statuta* te o njihovu povijesnknjiževnom kontekstu vidi i u: Tanja Baran, 2012. Doktorska disertacija, str. 166 do 216.

¹³ Jedno od najnovijih tiskanih izdanja tih vinski-pajdaških regula: *Križevački statuti*, 1998. Križevci: Turistička zajednica grada Križevaca.

¹⁴ Detaljnije o kajkavskim doprinosima zapisivača usmene književnosti hrvatskoj književnosti Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Đure Deželića, Franje Ksavera Kuhača i Augusta Šenoe, čiji se križevački zapisi anliziraju u ovom radu, vidi i u: Ivan Zvonar, *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti*, I. dio (Od prvih tragova do dvadesetih godina 20. stoljeća), Zabok, 2014: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca.

će za većinu pjesama biti problem sa sigurnošću zaključiti da je riječ baš o pjesmama iz križevačkoga kraja u današnjem smislu, a posebice kada se pročitaju povijesni podaci o prostoru nekadašnje Križevačke pukovnije i Križevačke županije. Tu teškoću dodatno će pojačati sama analiza sadržaja i jezika pjesama. Unatoč tim teškoćama oko prostorno-jezičnih odrednica Kukuljevićevih zapisa, već je u nekim naslovima pjesama vidljiv njihov sadržajni interes. Primjerice u pjesmi „Devojka prevari Boga“ u kojoj se djevojka, da bi povratila majku, zaklinje Bogu pa onda zakletvu ne ispoštuje:

Devojka prevari Boga.

(Iz križevačke regimente.)

Divojka je Boga privarila,
Mili Bože povrati mi majku!
„Neću piti rumenoga vinca,
Nit nositi zelenoga venca,
Nit ljubiti mladiuh junaka.“
Te neprošlo ni godina dana,
Još govori divojčica mlada.
„Mili Bože evo majke moje,
Ja ću piti rumenoga vinca,
I nositi zelenoga venca,
I ljubiti mladoga junaka.
Nije lica prez rumena vinca,
Nit lepote prez zelena venca
Nit ljubavi prez mladog junaka!“

Naslovom je sadržajno određena i pjesma „Sud neba nad zemljom“ u kojoj Nebo kažnjava Zemlju zbog različitih grijeha koje ljudi na njoj čine. U epskoj pjesmi „Miloš harmbaša“ Bog se tek zaziva (*Mili bože! čuda velikoga*), a slično je i u kajkavskim pjesmama „Ostavljeni ljubovnik“ i „Na Ivanjski kres“ u kojima se zaziva sv. Juraj (*Aj Gjuri gjurenec, Moj zeleni venec*) te se opisuju svetoivanjski običaji (*Lep nam Ivo kres nalaže na ivajnsko na večerje*), što je povezano s različitim običajima kojima se slave spomenuti sveci u hrvatskom narodu. Prepuna je kršćanskih likova (Isus, Majka Božja, Lucifer, vrag, pakao, sv. Mihael, anđeo Gabrijel, anđeli, Bog) odulja kajkavska pjesma „Sud nad grešnom dušom.“ u kojoj zagovornica Majka Božja moli svoga sina da se grešnoj duši oproste grijesi.¹⁵

¹⁵ Usmenoknjiževna baština križevačkoga kraja, analizirana u mojoj doktorskoj disertaciji, otisnuta je kao dodatak disertaciji pa se cjelokupna kolacionirana građa može pročitati

2.3. Milan Bubanović (Milan Dimitrev)

Osim što je hrvatsko usmenoknjiževno blago zapisivao osobno, Ivan Kukuljević Sakcinski na prikupljanje je poticao i druge. Činio je to kroz „Pitanja“ Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine utemeljenog 1850., čime se željelo što sveobuhvatnije doznati o svim hrvatskim krajevima, o povijesti, zemljopisu, arheologiji, starim gradovima, utvrdama, znamenitim objektima, umjetninama, arhivima, starim rukopisima, godišnjim i radnim običajima, usmenoj književnosti. Odgovor na taj Kukuljevićev poticaj iz križevačkoga kraja dao je mladi, obrazovani Križevčanin Milan Bubanović koji je, potpisavši se kao Milan Dimitrev, od 26 pitanja odgovorio na njih 12. Podaci koje je poslao objavljeni su u 4. svesku *Arkiva za povjestnicu i starine* 1857. u Zagrebu kao Odgovori na njevoja pitanja društva za Jugoslavensku povjestnicu i starine. Od usmenoknjiževne građe zapisao je tri predaje, četiri vjerovanja i jednu izreku. U opisima grada i gradske prošlosti spominje križevačku crkvenu povijest, crkve u gradu kao i crkvene lokalitete iz križevačke okolice, zatim knjižnicu grkokatoličke biskupije te križevačke crkvene velikodostojnike. Od usmene književnosti inspirirane kršćanskim motivima zabilježio je predaju posvećenu postanku crkve sv. Križa i predaju o čudu Majke Božje u crkvi u Koruškoj.

2.4. Đuro Deželić i drugi (I. Mirković St. I-nin, Matija Pajić, Ivan Stipac, Terezija Burazović i Primorac)

Zbornik narodnih pjesma književnika i publicista Đure Deželića (*Hrvatske narodne pjesme*, „Štokavske i kajkavske pjesme“ (151 lirska pjesma iz okolice Križevaca, Posavine [od Kratečkog do Siska], str. 7-135 i 36 pjesma iz Prigorja, str. 151-178), 1859., (1877.), *Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, MH 186, prijepis IEF, rkp. 245.*), koji je od 1859. do 1886. stvaralo pet različitih zapisivača i u kojoj je pet različitih zbirki iz više hrvatskih sredina, važan je i za križevački usmenoknjiževni korpus jer u prvom, najstarijem dijelu zbornika koji je od 1857. do 1859. zapisivao I. St. Mirković I-Nin, ima pjesama koje su određene Križevačkom krajinom. Najvjerojatnije križevačkom lirskom pjesničkom korpusu pripadaju i kajkavske pjesme, njih 36, unaslovljene kao „Pjesme iz Prigorja“ koje su svoje mjesto našle u drugom dijelu zbirke. U njima

tamo ili na izvoru, u rukopisima Arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU te jedan manji dio u prijepisima te građe u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Kukuljevićeve zapise pjesama vidi u disertaciji Tanje Baran na str. 265 do 283, a cjelovitu analizu rukopisa na str. 90 do 98.

se iščitavaju prava bogatstva kršćanskih misterija, opjevavanja, opisivanja otajstava vjere, kao i proslava blagdana. Moli se Isusa da povede u raj (Kratka popevka., br. 168), Mariju da izmoli oprost grijeha od Isusa (Veliki grešnik., br. 186), neizostavni su zazivi u različitim životnim situacijama, primjerice pri odlasku u vojsku u pjesmi „Svaki mora bit soldat.”, br. 169 (*Svaki mora bit soldat. S bogem, s bogem mamek mili*). Boga se moli da podari mir u pjesmi „Daj nam Bože mira.”, br. 182 (*Dej nam bože, dej nam mira, vu domu med družinom*), u „Popevki božićnoj”, br. 183, opjevava se i misterij rođenja maloga Boga:

Popevka božićna.

M. H. 186. Deželić II. br. 183.

*Po svetu je bila kmica, kakti v rogu,
V štalice je spala, vu trudneh Marija,
Sladko si Marija, sajnke prebiralala,
Kad je došel jangel i zbudil Mariju.
„Vstani se Marija, sinek ti se rodil,
stani gor Marija, Jezuš se narodil,
sad je prav polnoči, al je sve v svetloči.“
Stala se Marija, sineka dragala,
je je i od senka Jožefa budila.
„Vstani se Jožek, sinek nam se rodil,
sinek nam se rodil, moj predragi Jezuš.“
Dok se Jožef zbudil, Jezuša pogledal,
i jošće ga neje niti pravo kušnul;
došle su tri vode mlačne kakti kropek,
koje jesu onda Jezuša kupale.
Jožef je naredil, z rožicah zibalku
i došli tri vetri, topli kakti sapa,
kiji jesu onda Jezuša zibali.
Jezuša zibali, malko ga grejali.
Jožef i Marija su ga kuševali,
a jangeli z neba, su mu se klanjali.*

Slično je i u pjesmi „Marija je sineka rodila.“, br. 195 (*Majka deva mila, Betlem obhodila, nigde stana ne dobila*). U pjesmi „Marija i Jezuš.“, br. 184, upućuje se čitatelja na radost što Marija i Isus postoje (... *vu njem mi stolćec zlat, na njem sedi Marija, v rukah drži Jezuša*), a u pjesmi „Tri zapovedi.“, br. 190, što postoje Božje zapovijedi (*Ljubi boga jotca svoga, to je prva zapoved*). Sv. Mihael u pjesmi „Sv. Mihalj duše vagal.“, br. 193., povezuje

se s odlaskom duša pred Boga (*Tam je Mihail duše vagal, vagni Mihail još ovu*), a sv. Katarina se u pjesmi „Kraljić i sv. Katarina“, br. 197, ne želi udati za kraljevića jer se ranije zavjetovala Bogu (*Rajši budem koli trenu neg da budem tvoja žena. Već sam bogu veru dala, Marija je za me stala.*).

2.5. Stanko Miholić

Poput usmenoknjiževne zbirke Đure Deželića, i rukopis pjesama jednog od utemeljitelja stenografije u Hrvatskoj Stanka Miholića (*Narodne pjesme iz Mikovca, občina Sv. Petar pod žup. Križevci, 1877. (1860), Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, MH 104, 48. str., prijepis IEF, rkp. 366.*) povezan je s poticajima za zapisivanje usmene književnosti Matice hrvatske. Riječ je o prvoj zbirci usmenih lirskih pjesama iz križevačkoga kraja kojoj se zna točan lokalitet, selo Mikovec. Ranije su pjesme iz Križevaca Sakcinski (1847.) i Deželić sa suradnicima (1857. - 1859.) zapisivali bez istaknutoga lokaliteta u kojem je građa prikupljena. Miholićeva je zbirka nastala veoma rano, 1860. godine, a nakon poticaja Matice hrvatske na prikupljanje narodnih pjesama 1877. godine, najvjerojatnije je dvadesetogodišnji Stanko Miholić rukopis predao Matičinu uredništvu. U rukopisu su lirske kajkavske pjesme koje nemaju naslov, već im se naziv određuje po prvom stihu. Svaka je pjesma zavedena pod rednim brojem i u njima prevladavaju tipični motivi lirske pjesme: ljubavna veselja i ljubavni jadi, vinske radosti te žal za sinovima koji se bore pod mađarskom krunom. Ima i kršćanskih motiva. U pjesmi „Sadila sam bažulek, dragi lubi“, br. 6, izražava se veselje prema Isusu i Mariji (*Prvu kitu Jezušu, drugu kitu Mariji, trejtu kitu tvem dragomu*), u „Brodarkinja vodu gazi“, br. 8, majka pripovijeda kako je jednoga sina dala za svećenika (*Jednoga sem bogu dala, budi bogu hvala*). Radost proslave Đurđeva opjevava se u pjesmi „Gjurdek nam je kres naložil“, br. 36, a u zbirci je i nekoliko pjesama posvećenih lozi, vinu i vinskim radostima u kojima se slavi Bog poput „Bog nam je stvoril zemlicu“, br. 35, koja se i pjevala:

S. Miholić, Matica hrv. 104. red. br. 35

Bog nam je stvoril zemlicu

zemlica rodi trseka

trsek nam rodi dve rozge

rozga nam rodi tri grozda.

Jeden se zove Štefek moj

drugi se zove Kata ma

trejti se zove Marija

Bog nas poživi svih troje.

Svaka zadnja riječ u stihu se opetuje, a onda cijeli stih.

2.6. I. M. Weiss i drugi (Stjepan Doma, M. Antun Salaj, Dragutin Šimanac, Ivan Kovačević, Kladarić i Franjo Subotnik)

Potpisivač zbirke pjesama, pripovjedaka i običaja I. M. Weiss (*Narodne pjesme, pripovijetke i običaji, 1877-1890. (sabrano 1867-1870), Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, MH 96, 27 str., dio rukopisa u prijepisu IEF-a iz 1965., rkp. 717.*) prikupio je zapise i kazivače s nekoliko strana središnje Hrvatske te je šest zapisa, od kojih je pola njih usmenoknjiževnih, a druga je polovica vezana uz običaje i narodnu medicinu, objedinio u jednu zbirku. Tri zapisa iz zbirke nastala su 1867./8. godine, jedan zapis 1870., jedan 1878./9., dok posljednji zapis nije datiran. Za Križevce je relevantan samo prvi dio zbirke, pjesma „Kraljević Marko i mlado Ture” koju je kazivao Stjepan Doma 1867./8. godinu, a i to je upitno zato što je uz pjesmu napisano da je nastala u tada prostorno velikoj Križevačkoj županiji. Opsegom malen „križevački” korpus, sveden je, dakle, na eventualno samo jednu pjesmu, ali je svejedno dragocjen jer je zapisan dosta rano 1867./8. te svjedoči o tome da se i u bližem ili daljem križevačkom okruženju zapisivala usmena književnost u vremenu nakon Vrhovčevih, Gajevih i Kukuljevićevih poticaja iz prve polovice i sredine 19. stoljeća, dok još ključne poticaje za masovnim zapisivanjem usmenoknjiževne građe nisu uputili Matica hrvatska i današnja HAZU. Taj zapis pjesme „Kraljević Marko i mlado Ture“, u kojem se junak Marko bori protiv Turčina, započinje zazivanjem Boga (*Mili bože, na svemu ti hvala! Mili bože, pomози svakoga, svakoga brata, dobrog junaka, koj se pravom, višnjem bogu moli, višnjem bogu i nedjelji mladoj!*).

2.7. Josip Hadrović

Kronološki slijedi kraći rukopis gimnazijalca Josipa Hadrovića (*Njekoji običaji na Visokom, u županiji križevačkoj (ženitba, prigledi, pogače, karmine), 1873., Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, SZ 13, 10. str.*) koji je etnološki zapis pojedinih običaja, konkretno ženidbe, prigleda i pogača te karmina u Visokom kraj Križevaca te donosi usmenoknjiževne sadržaje utkane u svadbene običaje. Riječ je o blagoslovima i napitnicama koje se izriču u određenim svadbenim trenucima (Primjerice: *Bog nam blagoslovi naše mladence, koji su bili na božjem putu! Bog nam blagoslovi gospona plebanuša, koji ih je odriešil od griehov i koji ih je ovienčal!*).

2.8. Franjo Ksaver Kuhač

Poznati hrvatski etnomuzikolog Franjo Ksaver Kuhač križevačku je usmenoknjiževnu baštinu zadužio s nekoliko notnih zapisa lirskih pjesama te fragmentarnim opisom Križevačkih štatuta uz notni zapis šaljivih „Litanija dobrovoljnih” koje se pjevaju uz običaj Martinja (*Južno-slovjenske narodne popievke, knj. 2, 3, 4, 5 (1879., 1880., 1881., 1941.)*). Nekoliko notnih zapisa križevačkih lirskih pjesama i opis „Križevačkih štatuta“). Ta je građa objavljena u Kuhačevu 2., 3., 4. i 5. zborniku. Iako je riječ samo o fragmentu i inačici regula uz koje se niti ne spominje da je riječ o poznatim križevačkim vinsko-pajdaškim regulama, svakako se radi o jednom od prvih zapisa *Križevačkih štatuta* iz oko 1840. godine, uz koje ide i obred krštenja mošta kojeg su litanije dio. Zapis je svjedočanstvo preuzimanja crkvenog obreda krštenja za vinske martinjske igre koje su i danas aktualne diljem Hrvatske. Zapisa lirskih pjesama tek je sedam, dvije imaju tek dva, tri stiha, no svjedoče o tome da je Kuhač u Križevcima i okolici bio te da je imao što čuti i zapisati. Među njima se s kršćanskim motivima izdvaja pjesma „Od zla roda nek nema poroda.“, br. 1519., koja i započinje zazivom Svevišnjem (*Mili Bože pomози svakoga, jel' svakoga brata i junaka, koj se pravo višnjem Bogu moli, višnjem Bogu i Nedjelji mladoj*), a u kojoj se akterima obraća i sâm Bog (*Još govori Bogo sa nebesa: „A Boga ti nejakі Stevane, al si vel'ka grieha zadobio, što si svoju majku pogubio, opet ćeš se Stevo grieha oprostiti.“*).

2.9. Andre Štanfel

Prva cjelovita zbirka usmenih pjesama koja je zapisana u križevačkoj okolici u Poljani kraj Svetog Ivana Žabna, na poticaj Matice hrvatske iz 1877., opsežan je rukopis od 73 pjesme učitelja Andre Štanfela iz 1882. godine (*Narodne popievke, 1882., Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, MH 48, 82 str., prijepis IEF, rkp. 6.*). Zbirka se sastoji od 73 pjesme koje su podijeljene u dva dijela. U prvom kraćem samo je 5 ivanjskih pjesama, a u drugom duljem, koji je posvećen običnim i svatovskim pjesmama, ima ih 68. Riječ je o lirskim kajkavskim pjesmama u kojima ima i štokavštine i ikavice. Među njima ima i raznovrsnoga kršćanskog sadržaja. U pjesmama koje su se pjevale uz običaje Ivanja ima više pozdrava i prošnji Bogu, poput onih u pjesmi „Hvaljen budi Jezuš Kristuš“, br. 5 (*1. Hvaljen budi Jezuš Kristuš, Jezus Kristuš i Marija! Tio leto, dobar bog! 2. Bog pomagaj tomu dvoru, tomu stanju, gospodaru.*). U drugom većem dijelu zbirke opjevavaju se životne istine, kao u pjesmi „Oj jagoda, neva moja“, br. 38 (*Pravica je bogu draga, krivica je vragu draga!*). Narodni se pjesnik uglavnom oslanja

o Božju volju u različitim životnim situacijama, primjerice u pjesmi „Oj djevojko, ne namiguj na me“, br. 48 (*Već ja ljubim momče iz dućana - Da bi mi ga bog i sreća dala!*) ili u pjesmi „Srdce mi tuguje“, br. 50 (*Ako druge jubi - Nek ga sam bog sudi!*) ili se životni sadržaji vezuju uz pojedine katoličke spomendane kao u pjesmi „Ljubi Rade tri djevojke mlade“, br. 66 („*Dojdi, Rade, o Petrovu danu, Lepo nam je pšenica rodila - Svaka latca po pogaču dala*“ ... *Dojdi, Rade, o Miholju danu, Lepo nam je vinograd rodio - Poloznica po vedarce dala.*“).

Nakon prouke Štanfelova rukopisa dolazi se do zaključka da ta zbirka usmenih pjesama ima sličnosti s ranije analiziranim zbirkama Đure Deželića i Stanka Miholića, posebice s potonjom. Mada je Štanfelov rukopis lirskih pjesama nastao 1882., a rukopis Stanka Miholića 1860., i mada je Sveti Ivan Žabno udaljen od Križevaca desetak kilometara prema istoku, a Mikovec desetak kilometara od Križevaca prema sjeveru, a i u Žabnu ima miješanja štokavštine u kajkavštinu, a u Mikovcu toga nema, može se govoriti o bliskosti tih dviju rukopisnih zbirki. Ta se bliskost ponajprije očituje u sadržaju, sličnim ili jednakim motivima te sličnoj atmosferi, pjesničkom ugođaju, kršćanskom sadržajima te u inačicama pojedinih pjesama koje su tipične za usmenu književnost.¹⁶

2.10. Fran Gundrum Oriovčanin

Dva rukopisa usmenoknjiževne građe iz križevačke okolice s kraja 19. i početka 20. stoljeća (*Narodne pjesme i pripovijetke, 1897-1899.*, *Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, SZ 147, 20 str., IEF rkp 738.*; *Narodne pjesme, 1912.*, *Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, SZ 146, 132 str.*), od kojih je posebno obiman onaj mlađi iz 1912., djelo su Frana (Srećka) Gundruma Oriovčanina koji je kao liječnik službovao u Križevcima od 1894. do 1919. godine te je u tom vremenu zabilježio respektabilan broj usmenoknjiževnih zapisa po križevačkim selima. Bez obzira na to što je jedan dio starijega manjeg rukopisa nedorečen, a što u mlađem i većem rukopisu određena građa nedostaje, radi se o sadržajnoj pjesničkoj lirskoj građi koja je zapisana nakon više

¹⁶ Stipe Botica, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb, 2013: Školska knjiga, 35: „Novi stvaraoči najčešće provode i stanovite promjene u leksičkome, semantičkome i intonacijskom smislu, oblikuju svoje verzije poznatih arhetipova, stvaraju inačice/varijante. Odavno je opće mjesto usmene književnosti, i vrlo postojana konvencija da usmena književnost živi u varijantama, što nije samo uspravno sročena formulacija već i bitno obilježje usmenoknjiževne komunikacije. Arhetip je uspješno formuliran i stiliziran tekst koji je zajednica prihvatila, a nanovo ga izvođeci, u nj uvodi stanovite promjene. Svaki novi korisnik potencijalno je i stvaralac nove varijante.“

poticaja za zapisivanjem usmene književnosti u 19. stoljeću. Prva starija Gundrumova zbirka na 20 stranica sadrži zapise 30 lirskih pjesama iz Malog Potočeca s datumom zapisa i podacima o kazivačima, zatim kraću epsku pjesmu „Kraljević Marko i Tošić Stojan“ zapisanu na Kalniku, dvije kraće pripovijetke i pjesmu te fragmente dvije pripovijetke, narodnu pripovijest „Grof i gruntaš“ i tri kraće lirske pjesme iz Brezovljana.

Drugi mlađi Gundrumov rukopis sastoji se isključivo od narodnih lirskih pjesama koje su zapisane 1912. godine. Ta rukopisna zbirka sadrži zapise 153 lirske pjesme.

U obje je Gundrumove usmenoknjiževne zbirke obilje kršćanskoga sadržaja. U većini se tih pjesama izražava vjerovanje u Božju pomoć ili se moli Boga da pomogne (*Dat će Bože*, br. 2 u starijoj zbirci; *Daj mi Bože oči sokolove i još k' tomu krila labudova*, br. 20 u starijoj zbirci; *A ja molim višnjeg Boga iz neba, iz neba*, br. 7 u starijoj zbirci; *Dva soldata mlada Boga mole*, br. 64 u novijoj zbirci; *Bog pomagaj tomu dvoru*, br. 136 u novijoj zbirci; *U njih smo k misi šetale, pobožno Boga molile*, br. 83 u novijoj zbirci; *Ako mi ga Bog i sreća dade, Bog i sreća i nedelja mlada*, br. 19 u starijoj zbirci), zahvaljuje se Bogu na dobrome (*Mili Bože na svemu ti hvala, mili Bože pomози svakoga i svakoga brani pa junaka koj se pravo višnjem Bogu moli, višnjem Bogu i nedjeli mladoj*, u pjesmi Kraljević Marko i Tošić Stojan), pozdravlja se sa spomenom Boga (*Pomoz Bože djevojčico, što si zaspala!*, br. 23 u novijoj zbirci; *Pomoz Bože Drinopoljko, idem ja s tobom!*, br. 32 u novijoj zbirci; *Pomoz Bože, djevojčico!*, br. 44 u novijoj zbirci; *S Bogom selo u kom se rodila! I junaci, koje sam ljubila!*, br. 111 u novijoj zbirci), uzvikuje se u različitim životnim situacijama Bogu (*Ala Bože preliepe nam vojske!*, br. 99 u novijoj zbirci; *Ala Bože pijana čovjeka!*, br. 108 u novijoj zbirci) te se zaziva Isus (*Ime Isusovo*, br. 96 u novijoj zbirci).

Uz povećí korpus usmenih pjesama u kojem se na različite način spominje Bog, rjeđe su pjesme koje su u cijelosti posvećene Isusu Kristu. Primjer takve pjesme je „K nam se je Isus obećal“, br. 67 u novijoj zbirci.

K nam se je Isus obećal

Priobćila: Katica pl. Švagelj.

(*Pjeva se u okolici križevačkoj.*)

Premila moja gospodo!

Dobre mi volje budite!

K nam se je Isus obećal,

Da nam on dodje k zajutkru,

*Sam svojom svetom materju,
Blaženom dievom Marijom.
Nije ga bilo k' zajutkru.
Premila moja gospodo!
Dobre mi volje budite!
K nam se je Isus obečal,
Da nam on dodje k objedu,
Sam svojom svetom materju,
Blaženom dievom Marijom.
Nije ga bilo k objedu.
Premila moja gospodo!
Dobre mi volje budite!
K nam se je Isus obečal,
Da nam on dodje k' večerki,
Sam svojom svetom materju,
Blaženom dievom Marijom.
I došo nam je k večerki,
Sam svojom svetom materju,
Blaženom dievom Marijom.*

Među Gundrumovim zapisima Isus se spominje i vezano uz ljubavne zgrade (*Kad sam u crkvi, molim Boga za te, kad iz crkve, bacim oči na te, sve se krijem, da se ne nasmiem*, br. 145 u novijoj zbirci), u pošalicama (*Dragi popo moliti te neću, u mom dvoru do sedam popova, od tih sedam venčat će me jedan*, br. 18 u starijoj zbirci; *Dopeljam ti popa kapelana, kapelana da te izpovjeda*, br. 10 u novijoj zbirci) te u nazdravičarskoj poeziji (*Bog poživi mnogo lieta! Hrvatskoga svieta.*, br. 84 u novijoj zbirci).

2.11. Vjekoslav Mayer

Obimom maleni rukopis od samo tri priče („Postanak krta“, „O ženskoj šutljivosti“ i „Iz česa se ždriebat leže?“) Vjekoslav Mayer je zabilježio 1899. od lokalnih seljaka plemenitaša u Svetoj Heleni, selu sjeverno od Križevaca smještenom između Kalnika i Glogovnice (*Narodne priče, 1899., Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, SZ 145, 7 str.*). Štokavizirane, nerijetko nepotpune rečenice, u kojima je upravni govor u prvoj priči također štokaviziran, a u trećoj kajkaviziran, obojene su lokalnim toponimima i autentičnim imenima križevačkoga kraja. Sadržajno su priče moralno-poučnoga karaktera u kojima

ima nestvarnih, bajkovitih elemenata. U njima se veliča poštenje, ističe se važnost povjerenja te se izruguje lakovjernosti, uz pozivanja na Božju kaznu za ono što je loše i zazivanje Boga u bezizlaznoj situaciji.

2.12. Marica Križe

Marica Križe jedina je poznata žena zapisivačica usmene književnosti u križevačkom kraju u 19. stoljeću i jedina je od svih zapisivača koja je popisivala folklorističku građu prema „Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ Antuna Radića u tadašnjoj JAZU. Koncentrirala se na križevačko selo Dubovec kraj Velikoga Ravna (*Dubovec kraj Križevaca (po Osnovi), s. a. (1899. i 1904.), Arhiv Odsjeka za etnologiju HAZU, SZ 85, 105 str.*). Opisala je zemljopisni položaj Dubovca, prirodne specifičnosti, ljude, čime se ljudi bave, kvalitetu stanovanja, narodnu medicinu, prehranu, nošnju, određene običaje, porod, sprovod, dala je detaljan opis ženidbe. Daljnji dio rukopisa sadrži lirske pjesme, pripovijetke, zagonetke i vjerovanja. Posebno detaljno opisani su običaji oko ženidbe od trenutka mladićeve želje da se oženi do običaja tjedan dana nakon ženidbe. Posebna je vrijednost toga dijela u „Zborniku za narodni život i običaje“ 1903. godine objavljenoga rukopisa u tome što je osim opisa običaja, zapisivačica popisala i izreke i dijaloge među akterima koji se izgovaraju u pojedinom dijelu običaja ženidbe, te četiri napitnice. Zapisani su i stihovi pjesme koje pet djevojaka pjeva mladenki, ali i stihovi koji se pjevaju „starešini, putnom čestniku, deveru, deverovem detetu i vujnevcu“. Svi ti usmeni književni sadržaji unutar opisa ženidbe obiluju zazivanjima Boga i nadama da će Bog mladencima udijeliti samo dobro. U rukopisu je zatim i 36 svatovskih pjesama među kojima ima inačica pjesama iz ranijih križevačkih rukopisnih zbirki. Način uključivanja kršćanskih elemenata u stihove također je viđen u ranijim zbirkama. Pozdravlja se uz spomen Boga (*Bog daj sretno putovali, Z Bogom mila domovina, Bože mili kud doša* u Pjesmi 3; *Z Bogom ostaj mili stan* u Pjesmi 6 ili *Zbogom mile tamne noći, neplačite crne oči* u Pjesmi 9), vjeruje se u Božju svemoć (*Ja ti više pisati ne mogu, nego vjeruj svemogućemu Bogu* u Pjesmi 7), Boga se za nešto moli (*Nedaj ti se Bože oženiti* u Pjesmi 15) ili se konstatira prisutnost Božjih znakova (*Na svakoj strani Angjel stoji* u Pjesmi 18).

Zatim slijede 22 pripovijetke veoma različitog sadržaja koje obiluju raznim narodnim mudrostima. Moralni „bedasti“ bolje prolaze od pametnih a nesnalažljivih. Češća je vodilja priča važnost vjere u Boga i dobar životni prolaz svih onih koji su od Boga tražili pomoć. U pričama susrećemo i mitološka bića, uglavnom vile, vukodlaka, zmaja, vodenjaka, a redoviti su i fantastični pa i naturalistički elementi. Od fantastičnih se motiva, primjerice,

spominje moć zlatne jabuke ili košulja uz čiju se pomoć može postati jak. Nerijetko je i pretvaranje ljudi u životinje ili oživljavanje mrtvih osoba. Od naturalističkih elemenata najizrazitiji su motivi rezanja ljudi na komadiće ili kuhanje ljudi. Svejedno se izražava Božja premoć u odnosu na mitološka bića i sve zlo. Dominantan je motiv snaga molitve i vjera u Boga kojem je sve moguće (*Bog ga je čuval, ar se je vnegvu milost preporučil i milost ga je Božja krepila* u Pripovesti br. 8.; *I starejši se razplaću, i reču fala Bogu, da si se ti sinek, dragemu Bogu vruke dal, da te je oslobodil, od strašne smrti, na galgah zate mu budi navek zafalen, i falime si dragem Bogu da te je spasil,* u Pripovesti br. 9). Svemogući Bog, primjerice, spašava i začarani grad jer je mladić vjerovao da će Bog uslišiti njegove molitve (U Pripovesti br. 11 žalosni se kip obraća mladiću: *Pomozi dragi gospodin Bog duša krščajnska, kaj te je sim donesle, već je prešle 120 let, kak nisem vidla krščajnske duše.*) Zahvaljujući molitvi neki su spašeni, drugi odbačeni (*Jeden otec je imel tri sine. Rekel im je: Dragi sinki ja bum sad vmrl. Prosim vas, dojdi saku noč jeden na moj grob Boga molit. Prvu noč moj najsterejši sin. Drugu noč srejdni sin. Trejtju noč najmlajši sin. Pomolite se za moju dušu dragemu Bogu, saki naj izmoli, tri očenaše i tri zdrave Marije. Ali najstarejši sin i srejdni, nisu šteli vršiti očeve prošne. Ali je najmlajši vršil očevu prošnu. Dojde na grob klekne, prekriži se i moli se dragemu Bogu za očevu dušu. Negov otec zide zgroba, i zapita ga: Gde je moj najsterjši sin nek zutra dojde na moj grob...* u Pripovesti br. 12), a u Pripovesti 19 neplodan je par zahvaljujući molitvi za potomstvo od Boga za kćer dobio kaču koja je poslije u crkvi pojela dvojicu čuvara, a trećega nije zato što je taj molio Boga koji mu je zauzvrat govorio što će činiti. Na kraju se kača pretvorila u djevojku pa su se čuvar i djevojka vjenčali. U Božju svemoć u proznim zapisima Marice Križe vjeruju čak i mitološka bića (*Mladič ga pita: Jel bi ga ti mogel oživeti? Vodejnak nemu veli bi, ali nemam vlasti, kajti se tvoj otec ni z Bogem pomiril. Ja ga ne znam prekrižiti, ar nisem ja krščenik. I zapita vodejnak mladiča, jeli si ti krščenik, mladič veli da je. Vodejnak nemu veli, kad si krščenik, onda ti nega prekriži, i zamoli dragega Boga da tvojemu ocu da život...* u Pripovesti br. 15), a važni se životni događaji vezuju uz najveće kršćanske blagdane (*Jednoga Božića svi su otišli na polnočku, samo je bedasta kći ostala doma da čuva kuću,* u Pripovesti br. 20).

U rukopisu su i 83 zagonetke u kojima se mjestimice spomene Bog, makar u pozdravu:

Falen Bog baka, ti paseš sto gusaka.

Baka: nije ji sto, nek, da ji je još jen put tulike, i pol tulike, i frtal tulike, i ja žnimi, onda bi ji bile sto. Bile ji je 36 i još jenput 36 i pol tuleke je 18, i fertal tulike je 9 i baka š nimi čini se zajene 100.

Na kraju je rukopisa opis otklinjanja „Kak se vuroki nameću“ u kojima se bore dobro i zlo pa zahvaljujući Bogu prevlada dobro, zatim opis „Kak se pregovara koga kača ugrisne“, a posljednji je „Dodatak pokopu koji je već opisan“.

Kak se vuroki nameću

U ime oca i sina i duha svetega.

Bože pomози, i Marija majka Boža. (Iti jen vuglen vu vodu) Vi ste vureki. Niste vureki nek ste vuričići. Ake ste devojački ote (hodte pod partu. Ake ste junački ote pod škriлок. Ake ste ženski ote pod pečū. (Pak iti vuglen vu vodu) Ake ste muški, ote pod kapu. Ili ste stranski ili ste domači, ili ste jutrejšni ili opoldešni, ili ste večerešni. Ja vas zgajnam iz ovega tela (mora se imenuvati komu vuroke nameče, Mato, Bara, Mara, ili kak bile već onem ime, ili maržetu mora se reći negve ime) zmojum rečjum, i z Božjum pomočjum i prečiste blažene device Marije (iti pak vuglen vu vodu) neznajuč ste došli, neznajuč se i rastepite. Oče naš, zdrava Marija (nesme se reći nigde Amen) U ime oca, i sina i duha svetega. Kak ste obeteža, da ima vručinu, ili da ga glava boli, te je prve da se veli, vrečen je, onda zovu ženu koja te zna vuroke nametati, ake ozdravi onda su hasneli vuroki, i bil je onda vrečen. Ake mam neozdravi, onda idu po drugu babu, koja bole zna, kajti od sake nehasne. Nekaj plati kaj, nekaj, nikaj. Same joj daju piti i jesti.

2.13. Ostali rukopisi

Uz sve navedene zapise križevačke usmene književnosti iz 19. stoljeća, spomena je vrijedan i neznatan objavljeni križevački usmenoknjiževni korpus koji se sastoji od dvije kršćanstvom nadahnute predaje o nastanku Križevaca otisnute u knjizi križevačkoga kroničara Kvirina Vidačića te o jednoj usmenoj pjesmi iz križevačkoga kraja koju je objavio August Šenoa. Uz Josipa Hadrovića koji je iza sebe ostavio omanji rukopis posvećen običajima ženidbe, prigleda i pogača te karmina u križevačkom kraju, tradicijskom se baštinom bavio i Ljudevit Modec. Objavio je tekst posvećen običaju paljenja uskrsnoga krijesa u križevačkoj okolici.

Zapisa usmene književnosti iz križevačkoga kraja ima i u 20. i 21. stoljeću. Oni su u najvećoj mjeri plod terenskih istraživanja znanstvenika iz današnjeg Instituta za etnologiju i folkloristiku u drugoj polovici 20. stoljeća, zatim pojedinaca, zaljubljenika u baštinu svojega rodnog kraja te studenta kroatistike Filozofskoga fakulteta u Zagrebu krajem 20. i početkom 21. stoljeća koji su porijekom iz križevačkoga kraja, a koji su na poticaj mentora prof. dr. Stipe Botice bilježili usmenoknjiževnu građu u sredinama iz

kojih potječu. I ti su noviji zapisi u nemaloj mjeri oslonjeni o kršćansku tradiciju i to ponajprije u pjesmama, pričama i izrekama.¹⁷

3. Zaključak

Usmena književnost čuvarica je hrvatskoga kulturnog identiteta i identiteta uopće, prenositeljica je sadržaja svega življenoga - povijesti, sadašnjosti, radosti, teškoća, ljepota, strahota, mudrosti, zabluda, očekivanja, neispunjenih snova - kroz umjetnost riječi s generacije na generaciju. Ali je usmena književna riječ i svjedočanstvo vjere u Isusa Krista i cjelokupan kršćanski misterij. Duša hrvatskoga naroda u iskonu je kršćanska, od vremena doseljavanja i pokršćavanja Hrvata na današnjim prostorima do danas. Zato su kršćanstvo i usmena književnost u suodnosu. Usmenom se književnošću izražava ono što hrvatski čovjek vjernički dominantno jest – kršćanin. A Križevci i križevački kraj, kao jedan hrvatski lokalitet u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, sa svojim usmenim tradicijama zapisanima u 19. stoljeću dobar su pokazatelj spomenutoga suodnosa. Razumljivo je zato da u cjelokupnom zapisanom usmenoknjiževnom korpusu čitamo o Bogu, Isusu Kristu, Blaženoj Djevici Mariji, o svecima, anđelima, o ufanjima naroda u Božju pomoć, u Božji oprost, o oslanjanju na Deset Božjih zapovijedi i na različita otajstva katoličke vjere. Povezanost s Biblijom iščitava se u većoj ili manjoj mjeri u svakom analiziranom većem ili manjem križevačkom rukopisu, u različitim žanrovima od lirske i epske pjesme, preko priča i predaja do blagoslova i zagonetki, iščitava se kroz raznolike jezične kajkavske ili štokavske odrednice, unatoč različitim vremenskim razdobljima nastanka zapisa, od prvoga pronađenoga iz sredine 19. stoljeća do posljednjega s početka 20. stoljeća, kao i unatoč brojnim zapisivačima na kojima je bilo da, bez obzira na svoje podrijetlo i obrazovanje, zapišu u potpunosti vjerno ono što su u narodu čuli. Križevački usmenoknjiževni zapisi potvrda su življenja i kršćanstva i usmene književne riječi u hrvatskom narodu.

¹⁷ „Uočljivo je, bez dublje raščlambe, da su na tradicijsku verbalnu kulturu utjecali samo neki biblijski dijelovi i to, iz hrvatske perspektive, ponajviše oni koji su oblikovani pričom (narativno), pjesmom i mudrom izrjekom. Takvi su se dijelovi najlakše pamtili, prepričavali, (...)“ U: Stipe Botica. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Zagreb: Školska knjiga, 14.

Christianity and Oral Literature of Križevci Region

The work demonstrates that Christianity is an essential part of the identity of Croats in a particular locality, the town and region of Križevci and the region of Križevci, which is best demonstrated in the oral literature formed among the folk. The study of a set of fifteen manuscript collections, compiled in the 19th century, the period when the majority of oral literature records in Croatia had been collected, uncovered Christian content in numerous instances, not limited only to the characters, symbols and motifs, but also as a confirmation of living Christian values and Christian morality as key determinants of identity. Such affiliation with the Christian worldview was observed in all the analysed manuscript collections, regardless of the time of their recording, the various literary genres and the many recorders doing the work, and who had all come from different social and educational backgrounds.

Keywords: Christianity, identity, oral literature, records and recorders of oral literature, Križevci and Križevci Region, 19th century